

ἀρχὴν ὡς ὄργανον τῆς ἀναπνοῆς (ἄω = πνέω), ἐπειδὴ ἐκ παλαιοῦ χρόνου ἐνομίσθη αἰτία τῆς λειτουργίας ταύτης ἢ ἔδρα, ἐν ἣ παραγάγεται τὸ πνεῦμα¹⁾. Κατὰ τοὺς Ἱπποκρατικούς μέρος τι τοῦ ἀναπνεομένου ἀέρος ἔρχεται εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ἄλλο εἰς τὸν στόμαχον, ἄλλο δὲ εἰς τοὺς πνεύμονας καὶ τὰς φλέβας καὶ δι' αὐτῶν εἰς τὴν καρδίαν, ἔνθα ἔχει τὴν ἀρχὴν τὸ καθ' ὅλον τὸ σῶμα φερόμενον πνεῦμα²⁾. Κατὰ δὲ τὸν Ἀριστοτέλην «ὁ πνεύμων κεῖται οὐ ἢ καρδία καὶ περὶ ταύτην, ἢ δ' ἀναπνοὴ διὰ τε τοῦτον καὶ διὰ τὴν ἀρχὴν τὴν ἐν τῇ καρδίᾳ ἐνυπάρχουσαν»³⁾. εἶπε δὲ καὶ ὁ Ἀρεταῖος «διὰ πνεύμονος ἔλκει πνεῦμα εἰς ἀναπνοὴν ἢ καρδίᾳ»⁴⁾.

Περὶ τοῦ πνεύματος κυριολεκτεῖται καὶ ἡ anima (animus ὡς ὄργανον τῶν ψυχικῶν ἐκδηλώσεων κατ' ἐξοχὴν) τῶν Ῥωμαίων, ἅτε οὐσα συγγενῆς πρὸς τὸ ἄω (ἀήρ, ἄνεμος). Τὸν ἀέρα δηλοῖ ἡ anima παρὰ τῷ Λουκρητίῳ ἐν τῷ

*et qui quattuor ex rebus posse omnia rentur,
ex igni et terra atque anima procescere et imbrī⁵⁾,*

τὴν ζωὴν δὲ ἐν τῷ

dimissa anima corpus caret undique sensu⁶⁾.

ρικοῖς ἔπεσι (Ἰλιάδ. X. 451) λέγεται

ἐν δέ μοι αὐτῷ

πάλλεται ἦτορ ἀνὰ στόμα,

ὡς λέγεται περὶ τῆς καρδίας (Ἰλιάδ. K. 94).

¹⁾ Πρβλ. καὶ Haeser, *Gesch. d. Medicin* ³, 1875, σελ. 135.

²⁾ Πρβλ. τὸ σύγγραμμα «Περὶ ὀστέων φύσις» (Littré IX, 182). Διὰ τοῦ εἰσπνεομένου ἀέρος, ἔλεγον, συντηρεῖται καὶ ἡ ἐν τῷ σώματι θερμότης (τὸ *ἐμφυτον θερμόν*). Ἡ συντήρησις δὲ τῆς θερμότητος ταύτης διὰ τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ ζωογόνου πνεύματος εἶναι ὁ πρῶτιστος τῆς ἀναπνοῆς σκοπός. (Πρβλ. καὶ Haeser *Gesch. der Medicin* ³, 1875, σελ. 131, 138 καὶ ἄλλ.). Αἱ δ' ἀρτηρίαι ἐνέχουσι πτεῦμα, εἴτε ἀμιγῆς εἴτε μετὰ αἵματος (Haeser, 138). Γνωστὸν δ' εἶναι ὅτι ὁ Ἐρασίστρατος εἰσήγαγε τὴν ὑπόθεσιν τῶν ἀναστομάσεων, συνδέσεων ἀρτηριῶν καὶ φλεβῶν, δι' ὧν κατὰ τὰς ἀσθενείας καὶ τὰ τραύματα αἷμα τῶν φλεβῶν εἰσέρχεται καὶ εἰς τὰς ἀρτηρίας (Haeser 239).

³⁾ Περὶ ζ. μορ. Γ B 665^a 15.

⁴⁾ Περὶ ὀξέων παθῶν B 1.

⁵⁾ *De rerum nat.* 5, 257.

⁶⁾ Αὐτόθι B, 357.

Και spiritus δ' ἡ πνοὴ κυρίως εἶναι, ὡς ἐν τῷ
*Spiritus Boreae*¹⁾,

εἶτα δ' ἡ ἀναπνοή·

*extremum spiritum effundere*²⁾.

καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ψυχικόν, ἡ διάνοια, ὡς ἐν τῷ τοῦ Ὁρατίου·

*Spiritum Phoebus mihi dedit*³⁾.

Ὡσαύτως δ' ἐξ ἀφελούς παρατηρήσεως ἤχθησαν πιθανῶς οἱ ἄνθρωποι νὰ θεωρήσωσι τὸ αἷμα ἕδραν τῆς ψυχῆς. Τὸ αἷμα εἶναι ὄρος εἰς τὴν ζωὴν ἀπαραίτητος. Ἐκροὴ αὐτοῦ, ὡς ἡ τῆς ἀναπνοῆς παῦσις, ἐπιφέρει λιποθυμίαν καὶ θάνατον. Ὠχρος καὶ ἐρύθημα κατὰ τὰ ψυχικὰ πάθη ἤρτηνται καὶ ἐξ αὐτοῦ. Διὰ τὴν αἰτίαν δὲ ταύτην ὁ ἄνθρωπος ὑπέλαβε τὴν ἀρχὴν τὸ αἷμα ἕδραν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ψυχῆς.

Οἱ Σιαμαῖοι καὶ οἱ Καραίβαι ταυτίζουσι τῷ αἵματι τὴν ψυχὴν, λέγουσι δ' ὅτι τοσαύτας ἔχει ἕκαστος ἄνθρωπος ψυχὰς ὄσας ἔχει σφυζούσας ἀρτηρίας⁴⁾. Κατὰ τοὺς Ἑβραίους ἡ ψυχὴ τοῦ ζώου ὑπάρχει ἐν τῷ αἵματι· διὸ δὴ καὶ ἀπαγορεύεται ἡ χρῆσις τοῦ αἵματος παρ' αὐτοῖς⁵⁾. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ἀπηγορεύθη ἡ χρῆσις τοῦ αἵματος ἐν τῇ πρώτῃ ἐκκλησίᾳ⁶⁾. Μετὰ τοῦ αἵματος κατὰ τοὺς Ἑβραίους ἐξέρχεται καὶ ἡ ψυχὴ⁷⁾. Οὕτως ἐξηγεῖται ὅτι τὸ αἷμα τὸ ἐκχυθὲν ζητεῖ ἐκδίκησιν⁸⁾ ὡς ἡ ψυχὴ⁹⁾. Καὶ αἷμα

¹⁾ Verg. Aeneis 12, 476.

²⁾ Verg. Aeneis 4, 386.

³⁾ Carm. 4, 6, 29. Πρὸς τὸ «vir ingentis spiritus» Liv. 21, 1.

⁴⁾ Bastian, Vergl. Psych., 1868, σελ. 18.

⁵⁾ Γεν. 9, 4 κεξ. Πρὸς Δευτ. 7, 10-14. Δευτερ. 12, 13 «τοῦ μὴ φαγεῖν αἷμα ὅτι αἷμα αὐτοῦ ἡ ψυχὴ» καὶ Πραξ. 15, 20.

⁶⁾ Tertull. I, 149.

⁷⁾ Θρήν. 2, 12. Ἠσ. 53, 12. Ὡσαύτως δὲ κατὰ τοὺς Ἀσσυρίους, παρ' οἷς tabaku napista ἦτοι ἐκχέειν τὴν ψυχὴν λέγεται τὸ ἀποκτείνειν.

⁸⁾ Γεν. 4, 10 «φωνὴ αἵματος τοῦ ἀδελφοῦ σου βοᾷ κτλ.».

⁹⁾ Ἰωβ 24, 12. Πρὸς Ἀποκαλ. 6, 9 κεξ.

δίκαιον¹⁾ και αίμα αἰθῶν²⁾ λέγεται, ἐπειδὴ τὸ αίμα ὑπολαμβάνεται ἔδρα τῆς ψυχῆς.

Τὴν αὐτὴν τῶν πραγμάτων ἀντίληψιν εὐρίσκομεν παρὰ τοῖς Ἑλλησι και τοῖς Ῥωμαίοις. Ἡ ψυχὴ κατὰ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη φέρεται πρὸς τὴν πληγὴν και τείνει νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ σώματος:

ψυχὴ δὲ κατ' οὐταμένην ὠτειλὴν ἔσουτ' ἐπειγομένη³⁾.

Ὁ δ' Ἀριστοφάνης εἶπε και «ψυχὴν ἐκπίνειν»⁴⁾, διὰ τὸ αίμα δῆλον ὅτι, ὁ δὲ Οὐεργίλιος και ἐρυθρὰν ὠνόμασε τὴν ψυχὴν διὰ τὸ αίμα:

*purpuream vomit ille animam*⁵⁾.

Εὐρίσκομεν δὲ και ἐν τούτῳ και φιλοσόφους και ἰατροὺς συμφωνοῦντας. Ἐν τῷ ψευδιπποκρατεῖ συγγράμματι «περὶ φύσιος ἀνθρώπου» διαρρήδην λέγεται ὅτι ἐν τῷ αίματι τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει ἡ ψυχὴ⁶⁾. Κατὰ δὲ τὸν Ἀριστοτέλην ὁ Κριτίας ἔλεγε ψυχὴν τὸ αίμα⁷⁾. Κατὰ δὲ τὸν Ἐμπεδοκλέα ἔδρα τῆς νοήσεως εἶναι τὸ αίμα τὸ περὶ τὴν καρδίαν:

αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιόν ἐστι νόημα⁸⁾.

Φαίνεται δὲ πιθανὸν ὅτι ἡ καρδία τὸ μὲν τοῦ πνεύματος, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν εἶπομεν, τὸ δὲ τοῦ αίματος κέντρον ἐκ παλαιοῦ νομισθεῖσα, ἐταυτίσθη τῇ ψυχῇ⁹⁾. Συνεβάλετο δ' ἀναμφηρίστως εἰς

¹⁾ Ψαλμ. 94, 20.

²⁾ Ματθ. 23, 35.

³⁾ Ἰλιάδ. 14, 518. Σημειωτέον δ' ὅτι κατὰ τὸν Ὅμηρον δὲν ταυτίζεται τῷ αίματι ἡ ψυχὴ. Ἐν Ἄδου αἱ ψυχαὶ αίμα πιοῦσαι ἀναλαμβάνουσι φρόνησιν (Πρβλ. Ὁδ. λ. 98 κεξ., 153, 540).

⁴⁾ Νεφέλ. 712. Ἐκδ. Blaydes, 1890.

⁵⁾ Aeneis 9, 349.

⁶⁾ Littré VI, 44. Πρβλ. και τὸ «περὶ ὀστέων φύσιος», Littré, IX, 182· και Haeser, ἐν τῷ εἰρ. βιβλ. I, 138.

⁷⁾ «Ἔτεροι δ' αίμα (ἀπεψήναντο τὴν ψυχὴν), καθάπερ Κριτίας, τὸ αἰσθάνεσθαι ψυχῆς οἰκειότατον ὑπολαμβάνοντες, τοῦτο δ' ὑπάρχειν διὰ τὴν τοῦ αίματος φύσιν» Περὶ ψυχῆς A 2, 405 6 5 κεξ. Πρβλ. και Tertull. de anima c. 15.

⁸⁾ Στίχ. 327. Πρβλ. και Ritter Preller Hist. Phil. Gr.⁷, 1888, σελ. 148.

⁹⁾ Πότε κυρίως ἐνομίσθη ἡ καρδία κέντρον τοῦ αίματος, δὲν εἶναι παντάπασι φανερόν. Παρὰ Πλάτωνι ἡ γνώμη αὕτη εἶναι περιφανεστάτη. «Τὴν δὲ δὴ καρδίαν ἄμμα τῶν φλεβῶν και πηγὴν τοῦ περιφερομένου κατὰ πάντα τὰ μέλη σφοδρῶς αίματος εἰς τὴν δορυφορικὴν οἴκησιν κατέστησαν», λέγεται ἐν Τιμαίῳ (69 C). Ὡσαύτως δὲ παρὰ τῷ Ἀρι-

τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἢ παρατήρησις ὅτι ἐν ψυχικοῖς πάθεσιν ἐπέρχονται συγκινήσεις καὶ ταραχαὶ τῆς καρδίας. Ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεσιν εἶναι πρόδηλος ἢ παρατήρησις τῶν τοιούτων φαινομένων· «πάλλεται ἦτορ ἀνὰ στόμα»¹⁾, «πατάσσει κραδίη»²⁾, «πατάσσει θυμός»³⁾, εἶναι παρ' Ὀμήρῳ συνήθη, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἔπειτα⁴⁾. Καὶ τὰ ὀνόματα δὲ τῆς καρδίας *κραδίη*, *κῆρ*⁵⁾, *θυμός*⁶⁾ ἐκ τῆς ταραχῆς ταύτης ἔχουσιν ἴσως τὴν ἀρχὴν αὐτῶν.

Καὶ τούτων μὲν οὕτως ἐχόντων νοοῦμεν διατί ἡ καρδία οὐ

στοτέλει, καθ' ὅν καὶ τοῦ αἵματος ἀρχὴ εἶναι ἡ καρδία («ἀνάγκη τὴν καρδίαν εἶναι καὶ τοῦ αἵματος ἀρχὴν» π. ζ. μορ. 666 α 33) καὶ ὁ χαρακτήρ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ζώων ἠρτηται ἐκ τῆς κατασκευῆς αὐτῆς, ὡς καὶ τῶν φλεβῶν. Λέγει δὴλα δὴ ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ περὶ ζώων μορίων συγγράμματι αὐτοῦ «εἰσὶ δὲ τῶν μὲν αἰσθητικῶν (αἱ καρδία) ἀρθρωδέστεραι, τῶν δὲ νωθροτέρων ἀναρθρότεραι, καθάπερ αἱ τῶν ὑῶν· αἱ δὲ διαφοραὶ τῆς καρδίας κατὰ μέγεθός τε καὶ μικρότητα καὶ σκληρότητα τε καὶ μαλακότητα τείνουσι πη καὶ πρὸς τὰ ἦθη· τὰ μὲν γὰρ ἀναίσθητα σκληρὰν ἔχει τὴν καρδίαν καὶ πυκνήν, τὰ δ' αἰσθητικὰ μαλακωτέραν· καὶ τὰ μὲν μεγάλας ἔχοντα τὰς καρδίας δειλά, τὰ δ' ἐλάσσονας καὶ μέσας θαρραλειώτερα — παραπλησίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν φλεβῶν καὶ ἐπὶ τῶν κοιλιῶν ἔχει· ψυχραὶ γὰρ αἱ μεγάλαι φλέβες καὶ κοιλίαι» (667 α 9 κέξ.). Πιθανῶς δὲ παλαιοτάτη ἐγένετο παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἡ γνώμη ὅτι ἡ καρδία εἶναι τοῦ αἵματος ἀρχή.

¹⁾ Ἰλιάδ. X 451.

²⁾ Ἰλιάδ. N 282.

³⁾ Ἰλιάδ. H 216. Ψ 370.

⁴⁾ Πρβλ. τὰ «ὀρχεῖται καρδία φόβῳ» (Αἰσχ. Χοηφ. 167), «καρδία φόβῳ φρένα λακτίζει» (Προμ. 881) «ἦτε καρδία πηδᾶ καὶ δάκρυα ἐκχεῖται ὑπὸ τῶν λόγων τῶν τούτου» (Πλάτ. Συμπ.).

⁵⁾ Κραδίη (λατ. cor. σασκρ. hrd-, hard, θέμα κραδ-, [κραδ-αίνω]) εἶναι ἴσως τὸ κραδαινόμενον, παλλόμενον σῶμα, ὄργανον (Πρβλ. καὶ Gurt. Grundz. d. griech. Etymol. σελ. 137 καὶ Ebeling, Lex. Homer., 1885, I, σελ. 784). Καὶ κῆρ ὑποτίθεται ὅτι προῆλθεν ἐκ τοῦ αὐτοῦ θέματος κραδ- καρδ.

⁶⁾ Θυμός εἶναι κυρίως ἡ κίνησις (ἐκ θέμ. θύ· πρβλ. τὸ θύελλα) τοῦ πνεύματος ἢ τοῦ αἵματος τοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ὁ Πλάτων εἶπε· «θυμός ἀπὸ τῆς θύσεως καὶ ζέσεως τῆς ψυχῆς» (Κρατύλ. 419B). Εἶτα δὲ καὶ ἡ καρδία, ὡς κέντρον τῆς κινήσεως ταύτης. Ὅτι δ' οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα, δῆλον καὶ ἐκ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ θυμοῦ παρ' Ὀμήρῳ. Ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς δῆλα δὴ ἔπειτα λέγεται «τρομεοῖατο θυμῷ» (Ἰλ. K 490), ἄτρομος θυμός (Ἰλιάδ. II 155), «Ἐκτορι τ' αὐτῷ θυμός ἐνὶ στήθεσσι πάτασσε» (Ἰλιάδ. H 216) «πάτασσε δὲ θυμός ἐκάστου νίκης ἰεμένων» (Ἰλιάδ. Ψ 370), ὡς λέγεται «ἐν δὲ τέ οἱ κραδίη μεγάλα στέρνοισι πάτασσε» (Ἰλιάδ. N 282). Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἐν φρεσὶ θυμός λέγεται ἐν Ἰλιάδι (Θ 202), ὡς ἐν φρεσὶν ἦτορ καὶ κραδίη (Π 242. 435). Διαφερόμεθα δ' ἐν τούτῳ τῷ Helbig καὶ τῷ Buchholz διδάσκουσιν ὅτι παντάπασι διαφέρει ὁ θυμός τῆς καρδίας παρ' Ὀμήρῳ (Ἰδε Buchholz, Hom. Psych. u. Ethik. 1885, σελ. 4 κέξ.).

μόνον παρ' Ἑλλησιν ἀλλὰ καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς ἐκ παλαιοῦ ἐνομίσθη ἔδρα τῆς ψυχῆς. Ἀλλὰ δυσχερέστερον εἶναι νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν περὶ τῶν λοιπῶν σπλάγχνων ὡς ὀργάνων τῆς ψυχῆς θεωρίαν. Πιθανὸν εἶναι ὅτι ὁ τὸ πρῶτον τὰ φαινόμενα ἐξετάζων ἄνθρωπος ἤχθη εἰς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἐκ παρατηρήσεως τῶν καταστάσεων τῶν παθολογικῶν. Αἰσθανόμενος δὴλα δὴ ὅτι ἐκ παθήσεως τῶν παντοίων σπλάγχνων καὶ ἡ σωματικὴ εὐεξία ταρασσεται καὶ ἡ ψυχὴ μεταπίπτει εἰς ἀνωμαλίαν, μάλιστα δ' ἐκ νοσημάτων τοῦ στομάχου καὶ τοῦ ἥπατος καὶ τῶν νεφρῶν, συνήγαγε τὸ πόρισμα ὅτι ἐν αὐτοῖς ἐνοικεῖ ἡ ψυχὴ, ἣτις πασχόντων ἐκείνων συμπάσχει. Ὅτι δὲ τὰ τοιαῦτα ἐκ παλαιστάτου παρετηρήθησαν, οὐδεμίαν ὀπάρχει ἀμφιβολία. Καὶ ἡ ἰατρικὴ, εἰ καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ ἦτο ἀτελής καὶ μετὰ δεισιδαιμονιῶν συνεζευγμένη, οὐκ ὀλίγον συνεβάλετο κατὰ μικρὸν εἰς τὴν διασάφησιν τῶν πραγμάτων τούτων. ¹⁾ Οἱ Ἱπποκρατικοὶ ποιοῦνται λόγον περὶ τῆς ῥοπῆς ἣν ἔχουσι τὰ θρεπτικὰ ὄργανα ἐπὶ τὴν ψυχὴν. Ἐκεῖνοι ἐδίδαξαν ὅτι τοῦ στομάχου καὶ τοῦ ἐντέρου ταραχαὶ παράγουσι πολλάκις ὑποχονδρίαν καὶ παραφροσύνην ²⁾. Καὶ ὁ Ἀρεταῖος ὀμιλεῖ περὶ τῆς ἐπενεργείας τῶν τροφῶν ἐπὶ τὴν ψυχὴν, πρὸς δὲ τούτοις περὶ δυσχερείας τῆς πέψεως, ἥς αἰτία γίνεται ὑπερβολικὴ διανοητικὴ ἐργασία ³⁾. Καὶ ὁ Σωρανὸς τὴν μελαγχολίαν, ἣν τῇ ὑποχονδρίᾳ

¹⁾ Αἱ ἀνατομαὶ ζῴων καὶ πτωμάτων ἀνθρώπων παλαιότατα ἤρξαντο παρ' Ἑλλησι. Θαυμαστὴ εἶναι ἡ ἀκρίβεια μεθ' ἧς περιγράφονται τοῦ σώματος τὰ μέρη καὶ ὀρίζεται ἡ θέσις ἐκάστου αὐτῶν ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεσι. (Πρὸβλ. Daremberg, *La médecine dans Homère*). Ἡ ἐξέτασις τῶν ζῴων (σπλαγχνοσκοπία) ἦτο συνηθῆς. Ἴσως δὲ καὶ θυομένων ἀνθρώπων ἐξετάζοντο τὰ σπλάγχνα (Πρὸβλ. Haeser, *Gesch. d. Medicin*⁸, 1875, I, σελ. 64). Ὁ Ἀλκμέων καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς (ὅστις παρετήρησε τὸν ἐν τῷ ὠτὶ λαδύρινθον) ἐξετέλεσαν ἀνατομὰς (Haeser ἐν τῷ εἰρ. βιβλ. I, 82), ὡσαύτως δ' ὁ Ἀριστοτέλης (Haeser, I, 218) καὶ οἱ Ἱπποκρατικοὶ (Haeser, 129). Πολλῶν δὲ πλείονας ὁ Ἡρόφιλος (ἐπὶ πτωμάτων ἀνθρώπων Haeser I, 235) καὶ ὁ Ἐρασίτρατος, ὅστις καὶ ἐπὶ ἀσθενῶν σπουδαιοτάτας ἐγχειρήσεις ἐξετέλει (Haeser I, 241) καὶ ὁ Γαληνὸς (Haeser, I, 357 κέξ.) Φαίνεται δὲ βέβαιον ὅτι ἐπὶ Πτολεμαίων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ κακούργων ζῴωντων ἐπεχειρήθησαν ἀνατομαὶ (Haeser, I, 233).

²⁾ Περὶ νόσων II, 72 (Littré, VII, 108). Πρὸβλ. καὶ Haeser I, 258 κέξ.

³⁾ Πρὸβλ. Haeser I, 535.

ταυτίζει, λέγει ἐπιγέννημα πεπτικῆς ἀνωμαλίας¹⁾). Καὶ ὁ Διοκλῆς θεωρεῖ τὸν στόμαχον αἰτίαν ὑποχονδρίας· ὡσαύτως δ' ὁ Γαληνός, ὅστις πολλὰς παρατηρήσεις κατέθηκεν ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ, μάλιστα δ' ἐν ᾧ διδάσκει ὅτι τὰ τῆς ψυχῆς ἦθη ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν ἀκολουθοῦσι²⁾).

Τὸ ἦπαρ ἐλέχθη ἰσως ἔδρα τῆς ψυχῆς, διότι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐθεωρήθη πηγὴ τοῦ αἵματος καὶ τῶν φλεβῶν ἀφρηρία³⁾).

Περὶ δὲ τῶν φρενῶν ἐδίδαξαν ἤδη οἱ Ἱπποκρατικοὶ ὅτι κατὰ τύχην ἐταυτίσθησαν τῇ διανοουμένη ψυχῇ. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ «περὶ ἱερῆς νούσου» συγγράμματος λέγει· «αἱ φρένες ἄλλως οὐνομα ἔχουσι τῇ τύχῃ κεκτημένον καὶ τῷ νόμῳ, τῷ δὲ ὄντι οὐκ οὐδὲ τῇ φύσει, οὐδὲ οἶδα ἔγωγε τίνα δύναμιν ἔχουσιν αἱ φρένες, ὥστε φρονεῖν τε καὶ νοεῖν· ἢ καρδίη αἰσθάνεται τε τε μάλιστα καὶ αἱ φρένες· τῆς μέντοι φρονήσιος οὐδετέρῳ μέτεστιν, ἀλλὰ πάντων τουτέων ὁ ἐγκέφαλος αἰτιός ἐστι, πλὴν εἴ τι ὄνθρωπος ὑπερχαρείη ἐξ ἀδοκίτου ἢ ἀνιηθείη πηδῶσι καὶ ἄλλοις παρέχουσιν ὑπὸ λεπτότητος». Καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι καὶ ὁ τρόμος, ὅς ἐπιγίγνεται ἐν τῷ διαφράγματι κατὰ τινὰ ψυχικὰ πάθη, παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τῆς δόξης ταύτης περὶ τῶν φρενῶν. Ὁ τρόμος οὗτος παρετηρήθη ὑπὸ τῶν παλαιῶν. Ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσι στενάζει ὁ Ἀγαμέμνων, αἱ δὲ φρένες αὐτοῦ τρέμουσι

τρομέοντο δὲ οἱ φρένες ἐντός⁴⁾,

ὁμοίως δὲ τρέμουσιν αἱ φρένες τῶν φοβουμένων·

τρομέου δέ τε φρένα ναῦται

δειδιότες⁵⁾.

¹⁾ Πρὸς. Haeser I, 535.

²⁾ Πρὸς. καὶ περὶ πεπονθ. τόπ. I', 7.

³⁾ Πρὸς. Haeser, Gesch. d. Medicin³ 1875, σελ. 135 καὶ ἄλλ.

⁴⁾ Ἰλιάδ. Κ 10.

⁵⁾ Ἰλιάδ. Ο 627.

Καὶ ὁ Πίνδαρος εἶπε

κεχείμανται φόβῳ φρένες¹⁾,

ἀλλαχοῦ δὲ « φρενῶν ταραχαί »²⁾. Οὐδείς δὲ ἀγνοεῖ τὸ τοῦ Σοφοκλέους « ἐκτέταμαι φοβεράν φρένα δείματι πάλλων »³⁾, ἐν ᾧ περιφανῆς ὑπόκειται ἢ περὶ τῆς τοῦ διαφράγματος πάλσεως ἀντίληψις τῶν παλαιῶν.

Ἄλλ' εἰς τὴν γένεσιν τῆς δοξασίας ταύτης συνετέλεσε πιθανῶς καὶ ἡ ὑπόθεσις ὅτι νόσος τῶν φρενῶν ἐπιφέρει ἀνωμαλίαν καὶ εἰς τὸν βίον τὸν ψυχικόν. Ἦδη ὁ Ἀριστοτέλης εἶπεν· « ὅταν διὰ τὴν γεινίασιν ἐλχύσωσιν (αἱ φρένες) ὑγρότητα θερμὴν ἢ περιττωματικὴν, εὐθὺς ἐπίδηλως ταραττει τὴν διάνοιαν καὶ τὴν αἴσθησιν· διὸ καὶ καλοῦνται φρένες ὡς μετέχουσαι τοῦ φρονεῖν· αἱ δὲ μετέχουσι μὲν οὐ, ἐγγὺς δὲ οὔσαι τῶν μετεχόντων ἐπίδηλον ποιοῦσι τὴν μεταβολὴν τῆς διανοίας »⁴⁾. ὁ δ' Ἀρεταῖος παρατήρησεν ὅτι ἡ μέλαινα χολὴ προσβάλλουσα τὰς φρένας ἐπιφέρει μελαγχολίαν καὶ ὀργὴν⁵⁾. Κατὰ δὲ τὸν Γαληνὸν « τὸν δὲ κάτω τοῦ θώρακος ὄρον οἱ μὲν παλαιοὶ πάντες ὠνόμαζον φρένας εἶθ' ἀπλῶς ἐπελθὼν αὐτοῖς εἶθ', ὡς τινες οἴονται, διότι φλεγμαίνοντος αὐτοῦ βλάπτονται τὴν φρόνησιν οἱ κάμνοντες »⁶⁾.

Πολλῶ δυσχερεστέρα ἀποβαίνει ἡ εὕρεσις τῆν λόγων, δι' οὓς τῶν σπλάγγνων τινὰ ὑπελήφθησαν εἰδικῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν αἰτίαι, οἷον τὸ ἦπαρ τῆς μαντικῆς δυνάμεως καὶ τοῦ ἔρωτος παρ' Ἑλλησιν, οἱ νεφροὶ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις, ὁ σπλὴν τοῦ γέλωτος

¹⁾ Πυθ. 9, 38.

²⁾ Ὀλυμπ. 7, 30.

³⁾ Οἶδ. Τύρ. 158 (ἐκδ. Jebb. [1893], οὗ ἴδε καὶ τὸ σχόλιον).

⁴⁾ Περὶ ζ. μορ. Γ 10.

⁵⁾ Περὶ σημείων χρονίων καὶ ὀξείων παθῶν Α 1. Καὶ ὁ Ὅμηρος διὰ τοῦτο, κατ' Ἀρεταῖον, καλεῖ τὰς φρένας ἀμφιμελαίνας. Καὶ φαίνεται ἡ ἐρμηνεία αὕτη πιθανωτέρα τῆς τοῦ Εὐσταθίου νομίζοντος ὅτι αἱ φρένες ὠνόμασθησαν οὕτως ὡς κείμεναι ἐν τῷ σκότει τοῦ θώρακος. Ὁ Helbig, ὁ Buchholz καὶ ἄλλοι νομίζουσιν ὅτι ἀμφιμέλαιναι λέγονται αἱ φρένες ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, ἐπειδὴ περὶ αὐτὰς ὑπάρχουσι σπλάγγνα βαθύ ἐρυθρόν, σχεδὸν μέλαν ἔχοντα χρῶμα, τὸ ἦπαρ δὴλα δὴ καὶ ἄλλα.

⁶⁾ Περὶ παθῶν V, 4. Πρὸς. καὶ Haeser, I, 65.

παρά τοῖς Ῥωμαίοις καὶ ἄλλα παρ' ἄλλοις, ὡς εἶπομεν ἐν τοῖς πρόσθεν.

Περὶ τῆς χολῆς μόνον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀσφαλῶς ὅτι ἐνομισθῆ ἔδρα τοῦ θυμοῦ καὶ ἐταυτίσθη τῇ ὀργῇ, ἐπειδὴ ἀφελεστέρα παρατήρησις παρήγαγε τὴν ὑπόληψιν ὅτι ἡ μέλαινα χολή, ἣτις ἐν τῷ σπληνί ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς κατὰ τοὺς παλαιούς, μόριά τινα τοῦ σώματος προσβάλλουσα παράγει μελαγχολίαν καὶ ὀργήν¹⁾. Παλαιὸν δίδαγμα τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξεν ὅτι ἐκ τῆς μείξεως τῶν ἐν τῷ σώματι ἐπικρατούντων χυμῶν, τοῦ αἵματος, τοῦ φλέγματος, τῆς κιτρίνης χολῆς καὶ τῆς χολῆς τῆς μελαίνης ἤρτηται ἡ εὐεξία καὶ καχεξία τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς²⁾. Ἐπὶ τῆς δόξης δὲ ταύτης ἐστηρίχθη ἡ ἀπὸ τοῦ Γαληνοῦ ὀρμηθεῖσα³⁾, ὕστερον δὲ μᾶλλον ἀναπτυχθεῖσα περὶ κράσεων θεωρία. Κατὰ ταύτην δὲ ἂν μὲν τὸ αἷμα ἐπικρατεῖ ἐν τῷ σώματι, καθίσταται ὁ ἄνθρωπος ταχύς ἐν τῷ ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ βούλεσθαι ἄλλ' ἀψίκορος· ἂν δὲ τὸ φλέγμα, νωθρότερος ἐν ταῖς ψυχικαῖς ἐνεργείαις αὐτοῦ· ἂν δ' ἡ κιτρίνη χολή, εὐαίσθητος καὶ δραστήριος καὶ θαρραλέος· ἂν δ' ἡ μέλαινα χολή, ἔλαττον δεκτικὸς τῶν θύραθεν ἐρεθισμάτων καὶ δύσελπις καὶ ἀπαισιόδοξος⁴⁾. Παρὰ τοῖς Ἱπποκρατικοῖς συνήθης εἶναι ἡ ὑπόληψις ὅτι ἡ μέλαινα χολή

¹⁾ Κατὰ τοὺς Ἱπποκρατικούς (Haeser, I, 131 καὶ ἄλλ.) καὶ τὸν Γαληνόν (Haeser, I, 359) καὶ ἄλλους.

²⁾ Κατὰ Παρμενίδην, Ἀλκμέωνα, Ἐμπεδοκλέα καὶ ἄλλους ἡ σωματικὴ καὶ ψυχικὴ εὐεξία ἤρτηται ἐκ τῆς μείξεως τῶν ἐν τῷ σώματι στοιχείων.

³⁾ IV, 641. II, 573 κέξ. 789 κέξ. Kühn. Πρὸς καὶ Haeser, I, 131 καὶ ἄλλ. καὶ Siebeck, Gesch. d. Psychol., I, 2, 1884, σελ. 28 κέξ.

⁴⁾ Ὡς ἡ χολή, οὕτως ἐρρήθη τὸ φλέγμα περὶ ἐκφάνσεων ψυχικῶν καὶ γίνεται νῦν γρηῃσις τῆς λέξεως ταύτης ἐν πάσαις ταῖς εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις. Ὡσαύτως δὲ περὶ ψυχικῶν ἐκδηλώσεων λέγονται τὸ χολερικὸς καὶ τὸ μελαγχολικὸς καὶ τᾶλλα ὀνόματα τὰ δηλοῦντα τὰς κράσεις. Νομίζομεν δὲ περιττόν νὰ εἴπωμεν ὅτι νῦν αἱ τῶν κράσεων διαφοραὶ ἐρμηνεύονται μᾶλλον ἐκ τῆς διαθέσεως καὶ τῆς ἐγερσιμότητος τῶν νεύρων ἐκάστου ἀτόμου, Ἐλάχιστη τῶν νεύρων ἐγερσιμότης, λέγει ὁ Henle, παράγει τὴν φλεγματικὴν κληθεῖσαν κρᾶσιν· μείζων δὲ μετὰ ταχείας τῶν νεύρων ἐξαντλήσεως τὴν αἱματώδη· μεγάλη δ' ἐγερσιμότης καὶ διάρκειά τὴν γολερικὴν· σφοδρὰ δ' ἐγερσιμότης μετὰ βροπῆς πρὸς συγκίνησιν τὴν μελαγχολικὴν (Anthropol. Vorträge, I. Heft, 1876, σελ. 118 κέξ. Πρὸς καὶ Ribot, les maladies de la personnalité¹⁹, 1907, σελ. 28).

εις ὄλον μὲν φερομένη τὸ σῶμα ἐπιληψίαν προξενεῖ, τὰς φρένας δὲ μολύνουσα μελαγχολίαν ¹⁾. Καὶ κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὅς ἐν τοῖς τοιούτοις ζητήμασι τοῖς ἰατροῖς ἔπεται, πλεῖστα νοσήματα γεννᾷ ἢ χολή, μετὰ φλέγματος δὲ μειγνυμένη ἐπιφέρει ἐπιληψίαν ²⁾. Εἶπε δὲ καὶ ὁ Ἀρεταῖος περὶ τῆς μελαίνης χολῆς· « ἦν δὲ ἄνω ῥέπη ἐς στόμαχον ἢ ἐς φρένας, μελαγχολίην τεύχει. — ὀργή δὲ ἄκρητος καὶ λύπη καὶ κατηφείη δεινὴ· καὶ τούσδε οὖν μελαγχολικοὺς καλέομεν ³⁾. Ὁ δὲ Γαληνὸς ταύτη τῇ δόξῃ φιληδῶν πλειστάκις ποιεῖται λόγον περὶ τῆς ῥοπῆς, ἣν ἢ χολὴ ἔχει ἐπὶ τὸν ψυχικὸν βίον ⁴⁾.

Τοιαῦτα τὰ κατὰ τὴν δόξαν περὶ τῶν σπλάγχων ὡς ἕδρας τῆς ψυχῆς, τὰ δ' ἐκ τῆς ἐρεύνης ἡμῶν πορίσματα ἐν κεφαλαίῳ τάδε·

1) Πολλὰ τῶν σπλάγχων ἐκ παλαιοῦ ὑπελήφθησαν παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἕδρα τῆς ψυχῆς, μάλιστα δ' ἢ καρδία, αἱ φρένες, τὸ ἥπαρ μετὰ τῆς χολῆς, οἱ νεφροί. Καὶ νῦν δὲ ἡ δοξασία αὕτη παρὰ τοῖς ἀπαιδεύτοις φέρεται καὶ ζῆ ἐν ταῖς γλώσσαις καὶ ταῖς φιλολογίαις τῶν λαῶν.

2) Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐξέτασις ἤλεγξεν ἤδη ὅτι τὰ σπλάγχνα ταῦτα ἔμμεσον μόνον δύνανται νὰ ἔχωσιν ἐπὶ τὸν ψυχικὸν βίον ῥοπὴν, ἣτις γίνεται μάλιστα ἔκδηλος κατὰ τὰς παντοίας αὐτῶν παθήσεις.

3) Τελεσιουργεῖται δ' ἡ ῥοπή αὕτη τὸ μὲν διὰ τοῦ συμπαθητικοῦ συστήματος, ὅπερ συνδέει τὰ σπλάγχνα μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ νωτιαίου, τὸ δὲ διὰ τοῦ κυκλοφορουμένου ἐν τῷ σώματι αἵματος, ὅπερ κατὰ τὰς ἀσθενείας τοῦ στομάχου καὶ

¹⁾ Πρὸλ. καὶ Κατσαρᾶ, Παθολ. τ. νεύρων καὶ ψυχιατρική, 1899, σελ. 371.

²⁾ Ἐν Τιμαίῳ. Πρὸλ. καὶ Haeser, I, 218.

³⁾ Περὶ σημείων χρονίων καὶ ὀξείων παθῶν Α Β. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι πρῶτος ὁ Ἀρεταῖος ἐχρήσατο τῷ ὄρω μελαγχολία ἐφ' ἧς καὶ νῦν ἐννοίας γίνεται χρῆσις αὐτοῦ (Πρὸλ. καὶ Haeser, I, 535).

⁴⁾ XIX, 619 Kühn. Πρὸλ. καὶ Haeser, I, 369.

τοῦ ἥπατος καὶ τῶν νεφρῶν καὶ ἄλλων σπλάγχνων συνεπιφέρει στοιχεῖα τοῦ τε νευρικοῦ συστήματος παρακωλύοντα τὴν θρέψιν καὶ τὴν ἀρτίαν λειτουργίαν τῶν φαινομένων τῶν ψυχικῶν.

4) Οὕτως ἐρμηνεύεται ὅτι ἐκ δυσπεψίας καὶ νοσημάτων τοῦ ἥπατος καὶ τῶν νεφρῶν καὶ ἄλλων σπλάγχνων προέρχονται ψυχικὰ νοσήματα, οἶον θλίψις, μελαγχολία, ὑποχονδρία, εὐοργησία φόβος τοῦ θανάτου, τάσις πρὸς αὐτοκτονίαν, ἔλλειψις προσοχῆς, ἀμνημοσύνη, παντοῖαι παραισθήσεις καὶ ψευδαισθησαί, ἔμμονοι ιδέαι, μανία.

5) Περὶ τοιαύτης δὲ μόνον ἐπιδράσεως τῶν σπλάγχνων ἐπὶ τὸν ψυχικὸν βίον δυνάμεθα νὰ ποιῶμεθα λόγον, αὐτὰ δὲ τὰ σπλάγχνα ἀδύνατον νὰ ρηθῶσιν ἕδρα τῶν φαινομένων τῶν ψυχικῶν.

6) Ἡ δὲ δόξα περὶ τῶν σπλάγχνων ὡς ἕδρας τῆς ψυχῆς προῆλθε, φαίνεται, ἐκ παρατηρήσεως ἀφελεστέρας καὶ πεπλανημένης. Εὐκόλως προσπίπτει εἰς τῶν ἀνθρώπων τὴν παρατήρησιν τὸ φαινόμενον ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι μετὰ τῆς ἀναπνοῆς συνδεδεμένη, ὡσαύτως δ' ὅτι τὸ αἷμα μέγιστα συμβάλλεται εἰς τὴν διατήρησιν αὐτῆς, πρὸς δὲ τούτοις ὅτι κατὰ τὰ πάθη τὰ ψυχικὰ ἢ καρδία ταρασσεται καὶ ἐξ ἀνωμαλιῶν τῶν σπλάγχνων ἐπιγίγνεται νοσήματα τῆς ψυχῆς. Εὐχερεστάτη δ' ἦτο ἡ ἐκδοχὴ καθ' ἣν ἢ καρδία, ἥτις τοῦ αἵματος ἕδρα καὶ τῆς ἀναπνοῆς ἀρχὴ ἐνομισθη, καὶ καθ' ὅλου τὰ σπλάγχνα, ὧν πασχόντων ταρασσεται ὁ ψυχικὸς βίος ἢ τὰνάπαλιν, εἶναι δῆθεν ὄργανα τῶν φαινομένων τῶν ψυχικῶν.

ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΒΟΡΕΑΣ